

KALNAI IR KALNUOTI REGIONAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KELIAUTOJŲ AKIMIS XVI–XVIII A.

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

Vakarų istoriografijoje nemažai dėmesio yra skiriama kalnų istorijai ir jų refleksijai XVI–XVIII a., nustatant domėjimosi kalnais laikotarpius ir galimas prieigas jų analizavimui. Šiuolaikinėje istoriografijoje vyrauja dvi pagrindinės mokyklos, skirtingai chronologiškai identifikuojančios kalnų suvokimą – raštijos bei literatūros tyrinėtojai ir alpinizmo istorikai bei geografi. Autoriai sutaria, kad kalnų suvokimas Ankstyvųjų Naujųjų laikų periodu turėtų būti interpretuojamas iš „neatrastos žemės“ perspektyvos, galinčios paaiškinti, kodėl kalnai ir jų žmonės kelionių aprašymuose sulaukė tokio išskirtinio dėmesio, retkarčiais netgi buvo mistifikuojami. Literatūros kritikai teigia, kad kalnais buvo susidomėta tik XVIII a. antroje pusėje, mat tada pagausėjo išsamių kalnų aprašymų, kilusių iš susidomėjimo šiuo gamtos reiškiniu. Tuo tarpu kita mokykla šį procesą mato kiek komplikuočiau: aptariamam laikotarpiui matyti akivaizdūs domėjimosi kalnais pertrūkiai. Anot šios mokyklos atstovų, susidomėjimas kalnais, prasidėjęs Renesanso laikotarpiu, apogėjų pasiekė XVII a., vėliau sekė vadinamasis „tamsusis periodas“, kurio metu kalnams nebuvo teikiama daug reikšmės, tačiau Apšvietos amžiuje kalnai ir jų suvokimas atgimė beveik šiuolaikine kalnų suvokimo prasme. Žmonės įdomumo dėlei keliavo į kalnus, pradėjusius traukti ne tik geologine ar geografinę prasme¹. Yra ir trečioji mokslininkų grupė – istorikai, kurie laikosi vidurio pozicijos, teigdami, kad tai yra sudėtingas keliasluoksnis procesas: XVI a. keliautojai turėjo labai neigiamą požiūrį į kalnus, XVII a. jau galima pastebėti pozityvių vertinimų kalnų atžvilgiu, kadangi tuo laikotarpiu buvo kilęs susidomėjimas „laukine“ gamta².

¹ Simona Boscani Leoni, „Knowledge and Perception of Mountains in History: New Perspectives for Research“, in: *An Environmental History of the Early Modern Period*, eds. Martin Knoll, Reinhold Reith, Münster: LIT Verlag, 2014, p. 63.

² *Ibid.*

XVI–XVIII a. kelionės buvo tikslingos ir iš anksto suplanuotos, labai reikalingais atvejais keliautojai leisdavo sau nuklysti nuo iš anksto apgalvoto maršruto. Žinoma, galėjo pasitaikyti atsitiktinių nuklydimų³, tačiau tai labiau reišė sugaištą laiką, o ne kelionės malonumą. Toks tikslingas keliavimas turėjo įtakos ir kelionių aprašymų konstravimui aptariamam laikotarpiui. Humanizmo laikotarpiu buvo skatinamas užrašų vedimas kelionės metu, idant keliavimas nenuėitų perniek, kadangi keliavimas pirmiausia buvo suvokiamas kaip edukacinis procesas (net ir nevykstant į edukacinę kelionę). Anot teoretikų, keliavimas yra puikus būdas susitikti įvairių kultūrų žmonėms, apsiukeisti idėjomis ir materialiomis gėrybėmis⁴. Tačiau tam, kad žmogus nepasimestų kelionės metu, jam reikėjo suteikti gaires, kaip kuo išsamiau ir tikslingiau išnaudoti kelionę, į ką atkreipti dėmesį ir ką pasižymėti: geografinę vietovių padėtį, trumpus kraštovaizdžio aprašymus, jų visuomenę (populiaciją), teisinę sistemą, vietinius paminklus ir jų išskirtinumą ir netgi galbūt parsivežti keletą kelionėje matytus dalykus liudijančių daiktų⁵.

Aptariamam laikotarpiu vis daugiau radosi gamtos istorijai skirtų veikalų, kuriuose koncentruotai būdavo apibūdinamas regiono kraštovaizdis, pagrindiniai gamtos paminklai, tautos ir jų kultūros⁶, buvo skaitomi įvairių klasikinių autorių veikalai – Cicerono, Plutarcho, Plinijaus⁷. Taigi keliautojai turėjo gausybę literatūros, kuria galėjo pasiremti konstruodami savo kelionių aprašymus ir sujungdami asmeninę patirtį su teorinėmis žiniomis. Vienas iš itin įdomių, tačiau mažai tirtų Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kelionės aprašymų elementų yra kalnai ir jų aprašymai kelionių raštijoje.

Populiariausia kelionių kryptis aptariamam laikotarpiu buvo Italija, į kurią norint patekti neišvengiamai reikėjo pervažiuoti bent vieną kalnų masivą. Keliautojai, kurie keliaudavo pro Čekiją, su kalnais susidurdavo dar

³ Vaitiekus Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1723–1724 m.*, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 103v.

⁴ Nicholas Popper, *Walter Raleigh's „History of the World“ and the Historical Culture of the Late Renaissance*, Chicago: University of Chicago Press, 2012, p. 175.

⁵ Andreas Motsch, „Relations of Travel: Itinerary of a Practise, Renaissance and Reformation“, in: *Renaissance and Reformation*, 2011, t. 34, Nr. 1–2, p. 220.

⁶ Christoph Johann Beckamnn, *Historia Orbis terrarum geographica et civilis*, Francofurti et Lipsiae: Geodorf Zimmerman, 1698, in: https://books.google.lt/books?id=qztUAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

⁷ William M. Barton, *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, London–New York: Routledge, 2017, p. 9.

Silezijoje, turėdami persikelti per Sudetų kalnus, pasirinkusieji kelionę per Austriją, susitikimą su didesniais kalnais galėjo nukelti iki Vienos, už kurios prasideda Rytinės Alpės. Persikelti per Alpes keliautojai turėjo tris pagrindines trasas: viena iš jų ėjo nuo Vienos Austrijoje iki Udinės Italijoje⁸. Ši trasa buvo populiariausia dėl keleto pragmatiškų priežasčių – tai buvo tiesiausia ir trumpiausia kelionės atkarpa, keliaujant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijų tiesiai į Italiją, be to, Venecijos muitininkai esą buvo palankiausi keliautojams⁹, o ir kelionė per Alpes buvo pati saugiausia, kadangi šioje atkarpoje nėra daug aukštų viršukalnių. Kita pakankamai populiari trasa ėjo per Insbruką Austrijoje iki Veronos Italijoje¹⁰ – ją sąlygojo keliautojų noras aplankyti Bavarijos miestus ir teritorijas. Trečioji trasa ėjo per Grenoblį Prancūzijoje iki Turino Italijoje¹¹ – tai buvo bene pavojingiausias kelias, kadangi šioje Alpių atkarpoje yra vienos iš aukščiausių šio kalnų masyvo viršukalnių. Šia trasa naudojosi keliaujantys tarp Prancūzijos ir Italijos, tad jiems tai buvo bene vienintelis greičiausiai įveikiamas kelias. Žinoma, būta ir kitų kalnų masyvų, pačioje Italijoje bei kitose valstybėse, apie kuriuos keliautojai taip pat užsimindavo savo kelionių dienoraščiuose.

Vakarų Europos istoriografijoje kalnų refleksijos kelionių raštijoje tema yra gąj ir intriguojanti. Dažniausiai ši tema iškyla bendrame vieno regiono kontekste, analizuojant kalnų suvokimą ir jo virsmą keliautojų, rašytojų akyse¹², bandoma suprasti, kaip Naujųjų laikų keliautojai suvokdavo kalnų masyvų ribas ir pan. Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kalnų refleksija kelionių raštijoje nėra sulaukusi atskiro dėmesio. Kompleksiškiausiai į kalnų refleksijos klausimą kelionių raštijoje žvelgė lenkų istorikas Antonis

⁸ Jurgis Radvila (1575), Kristupas Zaviša (1700), Juozapas Lopacinskis (1773 ir 1775), Juozapas Jurgis Hilzenas (1752), Pranciškus Ksaveras Bohušas antrosios kelionės metu (1781), Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (1785).

⁹ Jolita Sarcevičienė, „Italija Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, in: *Lietuva – Italija: šimtmečių ryšiai*, sudarytoja Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis Muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016.

¹⁰ Teodoras Bilevičius (1677), Adalbertas Bohuškevičius (1723–1724), Mykolas Butleris su palyda (1779–1780).

¹¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1668), Teodoras Bilevičius (1678), Teofilė Konstancija Radvilatė-Moravska (1773).

¹² *The Fatal Gift of Beauty: The Italies of British Travellers: An Annotated Anthology*, editor Manfred Pfister, Amsterdam–Atlanta: Editions Rodopi, 1996; William M. Barton, *op. cit.*; Eferpi Mitsi, *Greece in Early English Travel Writing, 1596–1682*, London: Palgrave Macmillan, 2017.

Mączak, XVII a. išskirdamas kaip susidomėjimo kalnais laikotarpį¹³. Jis įvardija labiau praktines šio proceso priežastis – nebuvo kito įmanomo kelio pasiekti Vakarų Europos (ypač Italijos) šalis. Toks požiūris yra kiek per griežtas: nepaisant to, kad keliautojai buvo priversti keliauti per kalnus, jie nebuvo įpareigoti jais grožėtis ir gėrėtis, juo labiau aprašyti jų grožį. Apšviertos epochoje kalnai sulaukė dar daugiau dėmesio kelionių raštijoje, jis buvo dar labiau sukoncentruotas į estetinį grožėjimąsi. Tiesa, jeigu Vakarų istoriografijoje dominuoja regioninė kalnų prieiga, tai Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kur kas dažniau kalnai yra apčiuopiami konkrečios kelionės ar keliautojo kontekste¹⁴, šiek tiek atkreipiant dėmesį į kalnų refleksiją vienos epochos kontekste¹⁵. Tad kol kas nėra tyrimo, analizuojančio kalnų refleksijos pagrindinius bruožus ir jų pasikeitimą skirtingų epochų laikotarpiu.

Išsamiausiai ir visapusiškiausiai kalnus keliautojai aprašė kelionių dienoraščiuose, kuriuose nuguldavo įvairūs dėmesį patraukę kelionės aspektai. Tam, kad būtų galima pamatyti kalnų vertinimo kismą, naudojami XVI–XVIII a. kelionių dienoraščiai, užrašyti iš LDK kilusių keliautojų. Tai XVI a. pabaigoje užrašytas Jurgio Radvilos (1566–1600) kelionės į Italiją dienoraštis¹⁶, XVII a. pradžios Stepono Paco (1587–1640) kelionės dienoraštis¹⁷ ir labai skirtingi savo forma bei turinio gausumu Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus (apie 1620–1677)¹⁸ ir Teodoro Bilevičiaus (apie 1655–1697)¹⁹ kelionių aprašymai, taip pat Kristupo Zavišos (1660–1621) piligriminės kelionės

¹³ Antoni Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge: Polity Press, 1995, p. 7.

¹⁴ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 312–332.

¹⁵ Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi: Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

¹⁶ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, Vilnius, 2005, kn. 19, p. 201–241.

¹⁷ Stefan Pac, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, opracował Adam Przyboś, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1977; Jan Hagenaw, „Diarium peregrinationis Vladislai Principis Poloniae ab 17 maii 1624“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej*.

¹⁸ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaiškėčiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, iš lotynų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, komentarus rašė Kristina Mačiulytė, Eglė Patiejūnienė, Mintautas Čiurinskas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

¹⁹ Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžius vertė Sigitas Narbutas,

užrašai jo atsiminimuose²⁰. XVIII a. iliustruoja Mykolo Butlerio (1715–1782) kelionės į Italiją ir Vokietiją kelionės dienoraštis²¹, Juozapo Jurgio Hilzeno (1736–1786), Kotrynos Sosnovskytės-Pliaterienės (apie 1748–1832), Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos (1738–1818) ir Pranciškaus Ksavero Bohušo (1746–1820) kelionių dienoraščiai²². Taip pat naudojami trys rankraštiniai, kol kas istoriografijoje neanalizuoti, kelionių dienoraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve: jėzuito Vaitiekaus Bohuševičiaus (1666–1734) kelionės į Romą ir atgal dienoraštis²³, Juozapo Lopacinskio (1751–1803) kelionės į Romą dienoraštis²⁴ ir nenustatyto Lopacinskių giminės atstovo XVIII a. antros pusės kelionės dienoraštis – abu buvo perrašyti į Lopacinskių giminės *silva rerum* knygą²⁵.

Šiame straipsnyje analizuojama kelionės per kalnus refleksija LDK keliautojų kelionių dienoraščiuose. Straipsnio tikslas – išanalizuoti kalnų aprašymus ir jų kismą XVI–XVIII a. LDK keliautojų kelionių raštijoje trimis aspektais: 1) kokias pragmatines funkcijas atliko kalnų aprašymai kelionių raštijoje; 2) kada ir kaip kalnai bei kalnuoti regionai tapo turistinės/pažintinės atrakcijos dalimi; 3) kaip keliautojai vertino Alpių kalnų masyvą kelionių raštijoje?

Kalnų aprašymų analizei naudojamas analitinis ir palyginamasis metodai, kad būtų galima palyginti, kaip skirtingų laikotarpių keliautojai suvokė

komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

²⁰ Krzysztof Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego 1666–1721*, Warszawa: przez Juliana Bartoszewicza, 1862, p. 76–100.

²¹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto spaustuvė, 2013.

²² Juozapas Jurgis Hilzenas, *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Agnieszka Rosa, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata E. Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013; Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002; Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i opracowanie Filip Wolański, Kraków–Wrocław: Księgarnia akademicka, 2014.

²³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*

²⁴ Juozapas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1773–1774 m.*, in: LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 83–209v.

²⁵ Lopacinskis, *Diplomatines kelionės dienoraštis*, XVIII a. antra pusė, in: LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 64–73v.

ir aprašė tą patį gamtos objektą bei kaip jų refleksija atitinka ar, priešingai, nesutampa su Vakarų Europoje nusistovėjusiu modeliu.

Kalnai kaip kraštovaizdžio dalis. Neišvengiamai kalnų aprašymai turėjo stiprų pragmatišką pradą, kadangi jie buvo labai išskirtinė kraštovaizdžio dalis, sukeldavusi nemažai sunkumų keliautojams, siekiantiems greičiau nuvykti į suplanuotą kelionės tikslą. Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sienų ir ribų klausimas buvo keblus – regionų ribos buvo kur kas aptakiau suvokiamos nei dabar, be to, jos buvo aktyvios ir nuolat besikeičiančios. Tik XVII a. antroje pusėje – XVIII a. kartografijoje atsirado aiškios demarkacinės linijos, žyminčios skirtingus regionus, rimčiau pagrįstos politiniais įvykiais. Iki tol, XVI–XVII a. pirmoje pusėje, kartografijoje kaip ribų žymekliai vyravo gamtiniai objektai. Nieko stebėtino, kad ir keliautojai rinkdavosi skirtingus gamtos objektus kaip riboženklius. Tad pirmiausia kalnai buvo aprašomi kaip kraštovaizdžio dalis, neretai kalnų paminėjimas buvo susijęs su konkreto miesto aprašymu ir jo geografinės padėties pažymėjimu.

Tiesa, patys keliautojai per visą aptariamąjį laikotarpį nelabai diferencijuoja kalnus ir kalvas. Kalnų terminologija labai laisva. Tikėtina, kad neretai ji tiesiogiai perimta iš lotynų ir italų kalbų, kuriose šios sąvokos (lot. *mons, -is* ir *collis, -is*) yra retkarčiais vartojamos sinonimiškai²⁶. Vos vienu kitu atveju keliautojas pažymi, kad važiavo per kalvas (lot. *collis, -is*) ar šalia jų. XVI a. keliavęs Jurgis Radvila, įvažiuavęs į Friuli lygumą Venecijoje rašė, kad yra „pravažiuojami du gražiausi venecijiečių miesteliai, esantys ant žaviausių kalvų – San Danielė ir Spilimbergas“²⁷. Kitas keliautojas XVIII a. antroje pusėje įvažiuodamas į Sileziją teigė, kad visur karaliauja platūs laukai ir lygumos, tačiau retkarčiais jas pertraukia kalvos, apaugusios kruopščiai susodintomis giraitėmis²⁸. Itin retais atvejais keliautojai pravažiuodavo pro „mažus kalnus“ – Butlerio kelionės dienoraštyje kelionės aprašymo autorius Tridento regione užfiksavo, kad aplinkui buvo keletas nedidelių kalnų²⁹. Tačiau visuose kituose kelionių dienoraščiuose jie nebuvo diferencijuojami aukščio prasme.

²⁶ William M. Barton, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

²⁸ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 91.

²⁹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, p. 357 (O gozdzinie ósmiej wyjechali, drogą z początku trochę góry, ale małe były).

Skirtingi keliautojai apie kalnus prabyla labai skirtingu metu – asmenys, siekiantys aprašyti kaip įmanoma tiksliau ir įdomiau savo keliavimo procesą, kalnų egzistavimo faktą pradeda minėti dar Silezijoje – Bilevičius, Bohuševičius, Lopacinskis³⁰. Tuo tarpu Pacas, lydėjęs karalaitį Vladislovą Vazą į kelionę po Europos šalis, vos vieną kartą, prie Silezijos ir Moravijos sienos, paminėjo, kad kalnais keliavo į Bruntalo miestelį³¹, o paskui jau prabyla tik apie Alpes³². Taigi priklausomai nuo keliautojų keliavimo patirties, kelionės aprašymo tikslo ir numanomo skaitytojo, kraštovaizdžiui, o konkrečiai kalnams, buvo skiriamas labai skirtingas dėmesys (Pacas jau buvo keliavęs į Italiją (Paduvą ir Boloniją) studijuoti³³, o Bilevičiui ir Lopacinskiui tai buvo pirmosios didelės kelionės po užsienio kraštus).

Kalbant apie kalnų refleksiją, XVII a. neretai būna išskiriamas kaip susidomėjimo kalnais apogėjaus laikotarpis. Taip paliekant nuošalyje aspektus, kurie per visą aptariamąjį laikotarpį išliko ne itin stipriai pasikeitę, kadangi jie buvo pragmatinės prigimties. Pirmiausia kalnų atsiradimas buvo ryškus gamtos pokytis atvykstantiems iš LDK, kur kraštovaizdis yra pakankamai lygus. Jiems kalnai turėjo palikti labai didžiulį įspūdį savo didybe ir atšiaurumu, tačiau kartu ir savo grožiu bei kitoniškumu. Jie kelionių aprašymuose atliko praktinę paskirtį. Neretai kalnai kelionių raštijoje žymėjo kelio sudėtingumą: „Lapkričio 7 dieną išvažiavau iš Nysos ir kone 3-ią valandą nakties (kalti buvo sunkiausi keliai ir aukšti kalnai) atvykau į vieno Silezijos bajoro Engelsburgo miestelį“³⁴. XVIII a. keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat ne kartą kalnus ir jų kelius naudojo apibūdinti sunkiam ar netgi pavojingam keliui: „Įveikėme 5 valandų kelią aukštuose kalnuose į Valdmuncheno miestelį“³⁵. Spalio 4 d. jis rašė, kad ryte iš kalnų galima matyti Cirlo miestelį, į kurį planuojama važiuoti, bei jo apylinkes; atrodo,

³⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 31; Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 11v; Juozapas Lopacinskis, *op. cit.*, l. 85v; *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 89.

³¹ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 68 (kartu keliavę Albertas Stanislovas Radvila ir Jonas Hagenau šioje atkarpoje visai neužsiminė apie kalnus).

³² *Ibid.*, p. 231.

³³ Władysław Chaplinski, „Stefan Pac“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979, p. 748–749.

³⁴ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 227.

³⁵ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, in: *LVIA*, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 12 (Integro 5 horarum spatii superatis montibus pervenimus ad opidum Valdmunchen).

kad iki vidurdienio jį galima pasiekti, tačiau nusileidimas nuo kalno buvo labai pavojingas dėl statumo, todėl vežimo ratai buvo surišti grandinėmis (*catenis funibus*), kad nepabirtų į šipulius³⁶.

Kalnais kelionių dienoraščiuose buvo žymimos regionų sienos ir miestų geografinė padėtis. Lukas Felicijonas Masalskis (1570–?), 1604 m. lydėjęs Joną Jurgį Radvilą (1588–1625) į edukacinę kelionę, laiške Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui rašė: „Prijojome aukštą kalną, žymintį Čekijos karalystės ribą“³⁷. Kitas keliautojas Jurgis Radvila taip pat vienu atveju savo kelionės dienoraštyje kalną pažymėjo kaip riboženklių tarp Austrijos ir Štirijos: „iškart už Schottwieno, įveikiamas aukščiausias kalnas, [...] vežimai traukiami jaučių pusę vokiškos mylios iki pat jo viršūnės, kur eina Austrijos ir Štirijos siena“³⁸. Ribos kirtimas buvo labai aiškus ir turėjo savo išskirtinių bruožų, kurie ne tik fiziškai atskirdavo regionus, tačiau kartu sukeldavo ir daug intrigos bei susidomėjimo. Pavyzdžiui, Jurgis Radvila, atvykęs į venecijiečių miestelį Chiusa (anot Dariaus Antanavičiaus, greičiausiai tai buvo Chiusaforte miestelis), ją apibūdino kaip vartus į Venecijos kraštą: „jis pačios gamtos yra tvirčiausiai apsaugotas ir pagrįstai gali būti vadinamas to krašto vartais“³⁹. Pro to paties vardo (tačiau esantį kitoje Italijos vietoje, Bolzano regione) miestelį keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat emociškai pasakoja: „tada atvykome į venecijiečių tvirtovę Kjusą, įkurtą pačiame tarpklyje, nors karinė apsauga ten visai buvo nereikalinga“⁴⁰. Tai tik sustiprina įspūdį, kodėl kalnai buvo pasirenkami kaip riboženkliai, nes jie patys savaime teikė didžiulę apsaugą ir galėjo nepajudinamai atskirti skirtingas vietas.

Dar vienas elementas, pasikartojantis visą aptariamą laikotarpį, buvo kalnų ir miestų geografinės padėties įvardijimas. Šioje aprašymų dalyje bene daugiausia įvairių epitetų, apibūdinančių kalnų aukštį, pavojingumą, baisumą etc. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad emociingiau ir įvairiau kalnus aprašė asmenys, kurie prieš tai nebuvo daug keliavę. Jurgis Radvila buvo

³⁶ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 15v.

³⁷ [Luko Felicijono Masalskio laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui], in: *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (toliau – AGAD), AR, ap. V, nr. 10062, l. 18 (przeiachaliśmy wysoką gure, tam sie pochynaią granica krolewstwa Czeskie).

³⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233.

³⁹ *Ibid.*, p. 235.

⁴⁰ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 18 (Transivimus deinde Chiusam munitionem Venetorum in ipsis faucibus sitam, ubi licet esset praesidium militum, nihilominus non requirebantur).

keliavęs edukaciniais tikslais į Vokietiją ir Prancūziją⁴¹, tačiau tai nebuvo itin kalnuoti regionai. Tad kelionės į Italiją metu, palikęs labai lakonišką kelionės dienoraštį, nepasižymintį stiprių emocijų raiška, kone visais atvejais, aprašydamas kalnus juos apibūdindavo epitetu „aukščiausias“, pavyzdžiui: „pasiekiau tą dieną Schottwieną, imperatoriaus miestelį, esantį tarp aukščiausių kalnų“⁴². Tačiau dera paminėti, kad tai labiau Radvilos rašymo maniera, o ne bendra tendencija⁴³. Kitas autorius taip pat negaili įvairių epithetų miestų, įsikūrusių kalnuose, padėčiai apibūdinti. Bohuševičius spalio 1 d. įrašą užbaigė sakiniu: „Atvykome į Mitenvaldo miestelį, įsikūrusį tarp baisių uolų“⁴⁴. Keliaudamas per Sileziją Lopacinskis rašė, kad miesteliai čia įsikūrę „tarp aukštų kalnų“⁴⁵. Nenustatytas Lopacinskių giminės atstovas, XVIII a. keliavęs po dabartinę Bulgariją ir Graikiją, viešėdamas netoli Sofijos miesto taip pat pažymėjo, kad keliavo „tarp labai didelių kalnų“⁴⁶.

Pragmatiškumo elementas aprašant kalnus buvo neišvengiamas per visą aptariamą laikotarpį – jais buvo žymimi miestai, regionai, keliai. Kalnai suteikdavo dramatiškumo pasakojimui, o skaitytojui šiokią tokią įsivaizdavimą, kokiomis sąlygomis keliavo keliautojai. Keliautojai bando diferencijuoti kalnus pagal aukštį, retkarčiais įvardydami kalvas, mažus kalnelius. Dažniausiai kalnų aprašymus lydėjo epithetai, turėję išreikšti kalnų aukštį ir to aukščio keliamus nepatogumus ir baimę.

Kalnai kaip pramoga. Kaip jau minėta, kalnų suvokimas ir refleksija kelionių raštijoje buvo keliasluoksnis procesas. XVI a. keliautojai retai pajausdavo malonumą keliaudami per kalnus. Nusistovėjusi tradicija istoriografijoje teigia, kad keliautojai iš LDK į kalnus pradėjo žiūrėti pozityviau jau XVII a., vedami barokiško smalsumo, jau vertino kalnus ir iš estetiškos pozicijos – atsižvelgdami ne tik į bauginančias jų savybes – aukštį, pavojin-

⁴¹ Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, p. 24–25.

⁴² Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233. Šis miestelis yra Fišbacheno Alpėse, kurių aukščiausia viršukalnė yra 1782 m.

⁴³ Minėtas autorius labai dažnai išreiškia savo emocijas aukščiausio laipsnio būdvardžiais, taip sustiprindamas bendrą pakylėtumo toną.

⁴⁴ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 15v (Venimus in oppidum Mittenwald horridas inter rupes situm).

⁴⁵ Juozapas Lopacinskis, *op. cit.*, l. 85 (miasteczko niegdy całe dobre [...] Ta iechaliśmy po wysokich gurach).

⁴⁶ *Ibid.*, l. 64v.

gas sąlygas, šaltį, tačiau ir įdomias bei patrauklias detales. Tačiau dera pabrėžti, kad tai tik viena (pakankamai menkai aprašyta) iš kalnų aprašymų gijų. Tarp keliautojų iš LDK tik XVII a. antros pusės kelionių raštijoje atsirado pramoginio požiūrio į kalnus užuomazgos. Bene raiškiausiai kalnus iš pramoginės pozicijos aprašė jaunas 22 metų keliautojas Teodoras Bilevičius. Jis jau „įdomumo dėlei“⁴⁷ kopė į Šniežkos kalną Sudetų kalnuose⁴⁸. Jo viršukalnę autorius aprašė su didžiule nuostaba ir susidomėjimu, teigdamas, kad ant kalno labai mažai augmenijos, o pati viršūnė plyna, vien tik iš akmens. Anot autoriaus, dauboje esančiame ežere buvo apsigyvenęs velnias, kurio pats autorius nors ir nematęs, tačiau arčiau gyvenantys teigė, kad neseniai jį buvo regėję⁴⁹.

Anot Gintauto Sliesoriūno, šiuo aprašymu Bilevičius aplenkė daugelį Europos keliautojų, kadangi alpinizmas kaip atrakcija įsitvirtino tik XVIII a. antroje pusėje⁵⁰. Tačiau Bilevičius nebuvo vienintelis keliautojas, įvertinęs estetinį kalnų grožį, netgi Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (po Europą keliavęs 10 metų anksčiau už Bilevičių), kuris buvo konservatyvesnis kalnų atžvilgiu ir matė daugiau neigiamų dalykų, pripažino, kad nepaisant visų nepatogumų ir nemalonumų, kalnuose yra labai gražu. Keliaudamas centrinėje Italijoje iš Tolentino link Romos jis rašė, kad „per didžiulius kalnus, baisius sniegynus lyg velniai baladodamiesi tuose kalnuose atvykome į Folinją“⁵¹, tačiau prieš tai šiaurinėje Italijoje jis sakė, kad viskas kalnuose yra gražu: „miesteliai, kaimai, dvarai, vienuolynai, bažnyčios – nepaprastai gražu“⁵².

Estetinis kalnų įvertinimas labiausiai atsiskleidžia XVIII a. antros pusės keliautojų kelionių dienoraščiuose. Žinoma, būta neigiamų emocijų ir tada, tačiau jos buvo labiau susijusios su asmenine patirtimi nei su bendra tendencija. Pranciškus Ksaveras Bohušas aprašydamas Čekijos kalnus pamini, kad „iš tiesų ten yra labai aukšti kalnai, kurių negalima kirsti niekaip kitaip kaip tik siaurais takeliais“⁵³. Tačiau į Italiją keliaudamas antrą kartą jau buvo šiek tiek atlaidesnis, kadangi, anot jo, kelias nesukėlė tokio nepato-

⁴⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32 (Pro curiositate).

⁴⁸ Aukščiausia vieta (1603 m.) Krkonošų kalnagūbryje, Sudetų kalnuose, sudarantis gamtinę sieną tarp Silezijos ir Bohemijos.

⁴⁹ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁰ Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, in: Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 23.

⁵¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 226.

⁵² *Ibid.*, p. 206.

⁵³ Franciszek Ksawery Bohusz, *op. cit.*, p. 18.

gumo, kurį gali sudaryti tokia gausybė kalnų⁵⁴. Platesniame šio laikotarpio kelionių aprašymų kontekste, baimės jausmą pakeitė estetinis pasigrožėjimas. Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė su pasimėgavimu džiaugėsi nesibai-giančiais kalnais apylinkėse: „Atrodo, kad kalnai nesibaigia. Visą kelią iki Folinjo iš vienos pusės mus lydėjo kalnų viršūnės, iš kitos – alyvmedžiais apsodinti gražūs slėniai“⁵⁵. Juozapas Jurgis Hilzenas važiuodamas per Si-leziją aprašė du akį patraukusius objektus – kalnus ir juose augančius vy-nuogynus: „Iš ryto, vykstant į Niderbergą, atsivėrė plačiausi vynuogynai ir ištisi kalnai, vynuogynais apsodinti“⁵⁶. XVIII a. kelionių aprašymuose kalnai dažniausiai apibūdina bendrą geografinį kraštovaizdžio kontekstą: „Kalnai čia aukšti ir uolėti, upės skaidrios, nedaug miškų“⁵⁷. Mykolo Bu-terio kelionės aprašyme irgi kalnuoti regionai apibūdinami su smalsumu ir susidomėjimu, kadangi kalnai, pastatai ir apylinkės sudarė bendrą visu-mą – nuo kalnų vaizdas atsiveria visu gražumu⁵⁸.

Tyrimas parodė, kad keliautojai labai retai tiesiogiai išsakydavo ma-lonias emocijas teigiamais epitetais. XVII a. antros pusės kelionių raštijoje galima užčiuopti pozityvaus požiūrio į kalnus užuomazgas, tačiau bendra-me kiekvieno keliautojo sekamos istorijos kontekste akivaizdžiai jaučiamas pokytis tarp Baroko ir Apšvietos keliautojų kalnų įvertinimo. Apšvietos epochoje kalnų egzistavimas buvo graži kraštovaizdžio dalis, lydima tei-giamų emocijų.

Alpės: gamtos sukurtas barjeras, kurį reikia įveikti. Ryškiausiai ir emocingiausiai buvo aprašyti Alpių kalnai – jie ne tik ženklino kraštovaiz-džio, regionų pokyčius kelionės metu. Daugeliui aptariamo laikotarpio ke-liautojų Italija buvo siekiamas aplankyti regionas, tad Alpės buvo paskutinė kliūtis, kurią reikėjo įveikti, norint patekti į šią šalį. Keliautojai nemažą dalį energijos ir laiko sugaišdavo kirsdami Alpių kalnus. Net jeigu šis procesas buvo lengvas ir nesukeliantis daug neigiamų emocijų, kelionių aprašymuo-

⁵⁴ *Ibid.*, p. 185.

⁵⁵ Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *op. cit.*, p. 127–128 (Góry wydawały się nie kończyć. Przez całą drogę do Foligno z jednej strony towarzyszyły nam górskie szczyty, z drugiej – przepiękne doliny porośnięte drzewami oliwnymi).

⁵⁶ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 306.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 350.

⁵⁸ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 173 (Widok otworzył się wcale piękny lubo góry były, ale ciągle, po których różne dworki, winnice wszędzie, podjechawszy na dwadzieścia kościołów rachować można było po tych górach).

se šis kraštovaizdžio pokytis būdavo užfiksuojamas dėl skaitytojų, kad šie galėtų įsivaizduoti keliavimo sąlygas.

Alpės pirmiausia buvo suvokiamos kaip gamtos sukurtas gynybinis barjeras, kurį reikėjo įveikti. Tokiam požiūriui pamatus paklojo įvairūs graikų ir romėnų autoriai. Polibijus Alpes įvardijo kaip barjerą tarp Šiaurės ir Pietų. Herodotas teigė, kad Alpės yra tarsi aukštų kalnų (tokių, kokių nėra Graikijoje) didžiulis gynybinis barjeras, saugąs Italiją nuo priešų⁵⁹. Ciceronas Alpes vadino „natūralia apsauga“ (*Praesidium naturae*) nuo galų, o Plinijus Vyresnysis teigė, kad galai siekė užkariauti Italiją per Alpes, kurios tuo metu buvo laikomos neperžengiama apsauga⁶⁰. Tad pačios Alpės, nepaisant to, kad požiūris į kalnus per laikotarpį pasikeitė ir jie tapo patrauklesni akiai, per visą aptariamą laikotarpį būdavo apibūdinamos labiau neigiamai nei teigiamai. Patys keliautojai labai retai įvardija šio kalnų masyvo pavadinimą. Tačiau patys rimčiau ir išsamiau kalnų apibūdinimai yra būtent iš jų. Pacas ir Hagenaw beveik nieko nerašė apie kalnus anksčiau, atvykę į Šv. Gotardo kalnų masyvą⁶¹, paminėjo konkretaus kalno pavadinimą, o ne Alpes kaip pagrindinį toponimą⁶². Bohuševičius rinkosi Tirolio kalnų pavadinimą teigdamas, kad „išvykstant iš [Ingolštato] miesto, ryte tolyje matėme Tirolio kalnus“⁶³. Kelionių raštijos analizė rodo, kad keliautojai iš LDK dažniausiai rašė platesniam numanomam skaitytojų ratui, tad konkretaus kalnyno įvardijimas buvo kur kas svarbesnis, suteikiantis daugiau tikslumo ir leidžiantis skaitytojui suvokti konkrečios keliavimo trasos pavojingumą ar sudėtingumą.

Taigi kokias Alpių ribas bandė nustatyti LDK keliautojai? Kadangi Alpės kaip kalnų masyvas yra labai didelis, kelionių dienoraščiuose retkarčiais bandoma nurodyti jų ribas – pradžią ir pabaigą. Dažniausiai visos Europos keliautojai nurodydavo miestą, už kurio prasideda ar prieš kurį baigiasi šis kalnų masyvas, todėl tokie miestai kaip Grenoblis, Insbrukas, Ciurichas, Turinas ir kiti tapo labai svarbūs sustojimo taškai⁶⁴. Bilevičius bene išsamiausiai apibūdino šį kalnų masyvą: anot autoriaus, kalnai va-

⁵⁹ William M. Barton, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 28.

⁶¹ Kalnų masyvas Šveicarijos Alpėse.

⁶² Stefan Pac, *op. cit.*, p. 227.

⁶³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 13v (Egressus urbe mane vidimus alonge monte Tyroliensis).

⁶⁴ Jordan Girardin, *Travel in the Alps: The Construction of a Transnational Space Through Digital and Mental Mapping (1750s – 1830s)*, PhD Thesis, University of St Andrews, 2016, p. 120, in: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10648>.

dinami Alpėmis dėl nuolatos juose esančio sniego, kuris suteikia kalnams baltą spalvą⁶⁵. Maža to, jis apibūdino net keletą geografinių ribų. Iš vienos pusės tai buvo Grenoblis, esantis Alpių papėdėje: „Nakvynė – Gratinopolis vadinamame mieste. Jis nemažas ir neprastas *sub ipsis adhuc Montibus Alpes*“⁶⁶. Iš kitos – Turinas: „prie pat miesto prasideda kalnai. Tai garsieji *Montes Alpes*“⁶⁷. Jurgis Radvila nurodė rytinę Alpių kalnų masyvo ribą – anot jo, Italijos pusėje šių kalnų ribą žymi Venzonė⁶⁸.

Keliavimas per Alpes buvo labai sudėtingas ir pavojingas, o transporto priemonės ne visada keliautojams atrodydavo patogios ir saugios. Pirmiausia, XVII a. antros pusės keliautojams buvo rekomenduojama keliauti vėlyvą pavasarį arba vasarą, idant patirtų pačią sėkmingiausią kelionę⁶⁹, tačiau realybė tarp LDK keliautojų buvo kitokia: Radvila keliavo gruodį, Bilevičius – balandį, Bohušas – rugsėjį, o Bohuševičius – spalį. Taigi techninė kelionės per kalnus dalis buvo labai nemaloni.

Bendravimas su vietiniais žmonėmis buvo svarbi, tačiau itin mažai aprašyta kelionės dalis. Kalnuose keliautojai turėjo kur kas glaudesnę ryšį su vietiniais, kadangi be jų pastarieji niekaip negalėjo išsiversti patys vieni. Tai valstiečiai, nešdavę keliautojus į kalną, rūpindavęsi jų nakvynės reikalais ir t. t. Alpių žmonėms amžininkų rašytoje literatūroje buvo linkstama suteikti neigiamų savybių, mat jie buvo kilę iš „laukinės gamtos“ teritorijų – jie buvo karingesni ir griežtesnio būdo⁷⁰. Labai svarbi vietinių asmenų grupė buvo gidai – vietiniai asmenys, išmanantys kelius, žinantys geriausius pravažiuojimus ir kelių būklę, oro sąlygas ir jų įtaką kelionei⁷¹. Turint omenyje, kad keliautojai niekada jais nesiskųsdavo, galima daryti prielaidą, kad keliautojai iš LDK retai turėdavo problemų su vietiniais gida. Pavyko užfiksuoti vos vieną neigiamą momentą dėl gido – Bohuševičiui tai buvo pirmas susidūrimas su vietiniais, tačiau labai nesėkmingas, mat jų grupei savo paslaugas pasiūlė apgavikas. Jis esą nusprendęs pasipelnėti, prisidengęs susitarimo „laisvumu“ ir grupę nuvedęs tik labai trumpą atstumą, tačiau pinigų paėmęs už visą sutartą kelią⁷².

⁶⁵ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 133.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 141.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 133.

⁶⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 140.

⁷⁰ William M. Barton, *op. cit.*, p. 31.

⁷¹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 67.

⁷² Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 16v–17 (Ab initio praestabat alacriter suam operam, nihilominus vix uno quadrante milliaris confecto substitit nebulo neq[ue] ultra

Pacas rašė, kad „tų vietų papročiu išsinuomojome krėslus ir valstiečius, kurie juose mus užnešė“⁷³. Apie tai kalbėjo ir Bilevičius⁷⁴, ir 1773–1774 m. keliavusi Radvilaitė-Moravska, kuri rašė, kad buvo galima prašyti, jog užneštų į kalną neštuvais, tačiau jie irgi pasirodė labai nesaugūs, o „tas šaltas ir pavojingas kelias išties kainavo mums daug jėgų“⁷⁵. Esant snieguotam keliui, buvo galima nusileisti ir rogėmis⁷⁶, apie kurias kalbėjo ir Bilevičius⁷⁷.

Bene išraiškingiausiai kalnus (ypač Alpes) aprašė Bohuševičius, labai daug dėmesio skyręs šiam gamtos objektui savo kelionės aprašyme, tiesa, tik keliaudamas į priekį. Kelionės atgal metu kalnai ir kelio sudėtingumas buvo tik paminimi, neplėtojant detalių, greičiausiai dėl to, jog jau buvo nuslūgusios pirmosios emocijos. Tačiau tikėtina ir tai, kad tąkart tiesiog neįvyko nieko įspūdingesnio už pirmuosius patyrimus. Spalio 12 d., keliaujant per kalnus, įvyko nelaimė ir žirgai klupo ant akmens, vienu metu netgi pradėjo slysti vežimas su žirgais skardžiu žemyn, tačiau vežimą ir vežiką pavyko ištraukti. Akivaizdu, kad visi kartu vykę asmenys šio įvykio turėjo būti sukrėsti, ypač suvokus pavojų: „Iš tiesų visus didelis siaubas apėmė dėl tokio pavojaus suvokimo, kai ir kalnas buvo labai aukštas, ir tarpeklius siaubingas, ir per jį tekanti upė labai srauni“⁷⁸.

Tad visiškai nestebina skirtingų keliautojų palikti įrašai kelionių dienoraščiuose apie didžiulį palengvėjimą išvažiavus iš baisių Alpių. Radvila buvo bene pirmasis, išreiškęs emocijas įvažiavus į Veneto regioną:

Šią dieną, vos palikęs Venzonę, iš Alpių įžengiau į tą žaviausią Italijos lygumą, į venecijiečių sritį, kuri vadinama Julijaus Forumu, itališkai Friuli; ši nuosta-

progredi voluit, asserens se ad hunc solum terminum convenisse. Sic delusi nihilominus pactum pretium numerare debuimus, timendo tumultum aliquem, ut fieri solet, ex quo facile colligitur, quam multi hic reperiantur sycophantae, qui passim illudunt viatoribus emungendo gratis pecuniam).

⁷³ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 232; Jan Hagenaw, *op. cit.*, p. 234.

⁷⁴ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139.

⁷⁵ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 341–342.

⁷⁶ Antoni Mączak, *Odkrywanie Europy: Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk: Novus Orbis, 1998, p. 81.

⁷⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139. Greičiausiai autorius prarado laiko nuovoką, nes vargiai buvo įmanoma įveikti apie 28 km atstumą per nurodytą laiką.

⁷⁸ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 18 (certe omnes horror magnus invasit ex consideratione tanti periculi, cum et mons fuerit altissimus, et praecipitium horridum, et intra fluvius rapidissimus).

biausia lyguma, kurioje yra daug mieliausių kaimų ir dvarų, iš tų neįtikėtinų Alpių aukštybių atvykstantį žmogų taip atgaivina, jog gali pamanyti iš pragaro patenkąs į kažkokį rojų.⁷⁹

Po šimtmečio toje pačioje vietoje kitas keliautojas pateikia kone identiškus įspūdžius, iš Alpių išvažiavus į Veneto krašto lygumas. Bilevičius rašo:

Pravažiavus šią bažnyčią (joje klausėmės Šv. Mišių) baigėsi kalnai, atsivėrė laukai ir plačios lygumos. Išvažiavę iš kalnų, pasijutome lyg naujai užgimę, kadangi daugiau nei keturias savaites circiter keliaudami tarp kalnų, be dangaus virš savęs, nieko daugiau nematėme. Iš šonų uolos ir akmenys, priešais – labai siaura spatium, kur eina kelias. Iš tokios nuobodybės ištrūkę į lygumas, patyrėme amoenitatem, kadangi pamatėme italų rūmus su daugybe puošnių sodų: nors buvo žiema, žaliavo kiparisai, laurai ir kiti medžiai. Alyvmedžių miškai in Decembri buvo žali, ant medžių augo uogos, tai yra – alyvos.⁸⁰

Tiesa, šiam autoriui paskutinė kalnų atkarpa pasirodė daugiau nuobodžiai nei pavojinga. Galbūt dėl to bandydamas hiperbolizuoti teigė, kad daugiau nei 4 savaites keliavo kalnais, nors iš tiesų jo kelionė nuo Insbruko iki Venzonės truko vos 20 dienų⁸¹.

Alpių kalnų masyvas išsiskyrė iš bendro kalnų konteksto, kadangi jame yra išskirtinai aukštų viršukalnių (ypač vakarinėje dalyje), nuolat sukeliančių kokių nors netikėtumų. Ši kalnų grupė aprašyta išsamiausiai, kadangi ji buvo labai išskirtinė tiek bendrame kelionių kontekste, tiek ir kalnų refleksijos atžvilgiu. Alpių – kaip pavojingo gamtos barjero – statusas išliko iki pat XVIII a. antros pusės.

Išvados. Kalnų ir kalnuotų regionų refleksija skiriasi ne tik chronologinėje, bet ir tipologinėje perspektyvoje. Jų aprašymai galėjo skirtis priklausomai nuo laikotarpio ir pragmatiškumo elemento stiprumo. Keliautojai bandė diferencijuoti kalnus pagal aukštį, įvardydami kalvas, mažus kalnus, tačiau dažniausiai pažymėdavo aukštus ir aukščiausius kalnus, nors griežta terminologija nebuvo nusistovėjusi.

Išanalizavus kalnų ir kalnuotų regionų aprašymus keliautojų iš LDK kelionių raštijoje, paaiškėjo, kad pragmatiškos kalnų aprašymų priežastys buvo dažniausios ir išlaikė pakankamai stabilią poziciją kelionių raštijoje

⁷⁹ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

⁸⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 51.

⁸¹ *Ibid.*, p. 42.

per visą aptariamą laikotarpį: kalnai buvo miestų aprašymo dalis, žymėjo skirtingus regionus ir valstybes, buvo naudojami sustiprinti kelionės sudėtingumo ir sunkumo įspūdžius. Ankstesnėje istoriografijoje nurodoma, kad XVII a. į kalnus buvo pradėta žiūrėti pozityviau, tačiau pragmatinės kilmės kalnų aprašymuose nematyti emocinio kalnų vertinimo pokyčio, iki pat XVIII a. pabaigos išliko baimingas požiūris į kalnus, pabrėžiant jų aukštumą ir pavojingumą.

XVII a. antroje pusėje atsirado gretutinė pažintinė kalnų refleksijos gija: į kalnus jau yra kopinama dėl pasigrožėjimo, iš smalsumo. Taip pat šalia neigiamų vertinimų pasirodo pavieniai teiginiai, skirti estetiniam kalnų ir nuo jų atsiveriančio vaizdo vertinimui. XVIII a. antros pusės kelionių aprašymuose, kaip pastebi ir Vakarų Europos istorikai, kalnų įvaizdis apskritai buvo labai teigiamas. Tiesa, keliautojai retai tiesiogiai teigiamais epitetais įvardydavo kalnų grožį, tačiau jie kelionių aprašymuose buvo ypatinga kraštovaizdžio dalis, patraukdavusi keliautojų dėmesį.

Tyrimas parodė, kad labiausiai aprašytas yra Alpių kalnų masyvas, kadangi pro jį keliavo didelė dalis keliautojų iš LDK, siekusių patekti į Italiją. Nepaisant teigiamų emocijų kalnų atžvilgiu XVIII a. antroje pusėje, Alpės keliautojų iš LDK akyse išlaikė itin pavojingo kelio ruožo įvaizdį. Tokio vertinimo priežastys greičiausiai buvo labai pragmatiškos, kadangi dažniausiai buvo keliauta ne rekomenduojamo sezono metu. Kelionių raštijos autoriai dažniausiai rašė apie konkrečius Alpių masyvo kalnynus (Šv. Gotardo, Tirolio), Alpes kaip visumą palikdami nuošalyje. Tik Teodoras Bilevičius ir Jurgis Radvila savo tekstuose bandė nubrėžti viso masyvo ribas. Konkretaus kalnyno nurodymas buvo praktiškesnis ir kelionės aprašymo skaitytojams turėjo suteikti tikslesnį vaizdinį apie kelionės maršrutą, kelio sudėtingumą konkrečioje atkarpoje.

MOUNTAINS AND MOUNTAINOUS REGIONS IN THE EYES OF
TRAVELLERS FROM THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN
THE SIXTEENTH-EIGHTEENTH CENTURIES

Summary

The goal of this article is to analyse three different aspects in the image of mountains and mountainous regions in the travel writing left by travellers from the Grand Duchy of Lithuania and to show how they change in these early travelogues.

Firstly, mountains are analyzed through the pragmatic point of view: mountains as a natural part of the changing landscape. These were the most stable types of descriptions that had not changed much during the described period as they were used to record the borders of regions, the location of different towns, and, often, to describe difficult travelling conditions. European scholars state that during the seventeenth century mountains became more attractive from the tourist point of view. The same tendencies could be seen in the mid-seventeenth century travel diaries left by the travellers from the Grand Duchy of Lithuania, except that these observations were very sporadic and rare. Mountains were recognized as a pleasant part of a landscape only in the second part of the eighteenth century. While that was happening, the Alps as a mountain range were qualified as an extremely dangerous part of the journey through the whole of the described period: usually the Alps were the last barrier between the traveller and Italy, and that made the journey extremely restless. Nevertheless, the Alps were the main mountain range depicted in travel writing from the Grand Duchy of Lithuania.